

В. С. Заяць,

к. е. н., старший науковий співробітник,

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ

У статті запропоновано концептуальну модель стратегії формування основних джерел доходів населення регіону, визначено сутність її складових та розглянуто можливі варіанти цих стратегій на найближчу перспективу.

The article proposes a conceptual model of strategy formation of the main sources of income in the region, determined the essence of its components and the possible variations of these strategies in the short term.

Ключові слова: стратегія, дохід, джерела формування, регіон.

Key words: strategy, income, formation sources, region.

ВСТУП

Визначення на перспективу стратегічних напрямів усталеного зростання доходів населення регіонів України і конкретних інструментів їх забезпечення повинно ґрунтуватися на високоефективній регіональній політиці, яка передбачає нівелювання надмірних соціально-економічних відмінностей між регіонами, у тому числі необґрунтовану диференціацію сукупних доходів населення в розрізі міської і сільської місцевості, різних типів поселень, окремих секторів регіонального ринку праці та сфери зайнятості населення.

Ці напрями повною мірою залежать від обраної стратегії розвитку регіону, під якою розуміють систему пріоритетів, завдань, механізмів і комплексних заходів, спрямованих на реалізацію довгострокових цілей соціально-економічного розвитку з урахуванням потенціалу регіонів, їхнього внеску в досягнення визначеної державою мети.

Дослідженню різних аспектів цієї важливої наукової проблематики в контексті завдань державної регіональної політики та визначення перспектив соціально-економічного розвитку регіонів країни присвячені наукові праці Бутка М.П., Гейця В.М., Герасимчук З.В., Долішнього М.І., Колота А.М., Комеліної О.В., Корецького М.Х., Куценко В.І., Лібанової Е.М., Макарової О.В., Новікової О.Ф., Онищенко В.О., Садової У.Я., Семів Л.К., Хвесика М.А., Черевка О.В., Черенько Л.М., Чернюк Л.Г., Шевчук Л.Т. та інших учених.

Мета статті полягає у визначенні моделей можливих стратегій формування джерел доходів населення регіонів в умовах соціально-економічної нестабільності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування майбутнього соціально-економічного потенціалу регіону, у тому числі стосовно добробуту населення та його доходів, залежить від спроможності регіональної і місцевої влади обрати стратегічно правильний напрям розвитку і забезпечити його успішну

реалізацію. Наразі стратегії регіонального розвитку являють собою важливу складову Національної системи стратегічного планування регіонального розвитку, до складу якої входять: Концепція державної регіональної політики, Державна стратегія регіонального розвитку, Стратегії регіонального розвитку, Програми економічного і соціального розвитку, Угоди щодо регіонального розвитку [6, с. 65].

У стратегії регіонального розвитку знаходить втілення концептуальне вираження довгострокових цілей економічного, соціального, екологічного розвитку регіону і прикладних механізмів їхньої реалізації, а також необхідного ресурсного забезпечення (кадрового, фінансового, матеріально-технічного). Соціальна політика регіонів, здійснювана власними зусиллями в межах обраної стратегії розвитку, дає змогу вплинути на регіональний процес формування доходів населення, диверсифікувати їх джерела таким чином, щоб знизити залежність від інфляційних чинників, факторів цінової і податкової політики. Проте, як зазначає Садова У. Я., місцеві органи управління не ініціюють розробку власних соціальних проектів і програм через бідність місцевих бюджетів, вони не здатні протистояти діям бізнесових структур, які провокують соціальну напругу [4, с. 146].

Проведений аналіз і оцінка сучасних стратегій соціально-економічного розвитку окремих регіонів України показали, що, декларуючи зростання добробуту населення на основі соціально-економічних трансформацій, цими документами фактично не передбачено реальних шляхів його досягнення. Отже, вони потребують конкретизації в аспекті обґрунтування моделей та шляхів забезпечення зростання трудових доходів населення в складних соціально-економічних умовах.

Ураховуючи новітні методологічні та методичні підходи до розробки стратегій регіонального розвитку

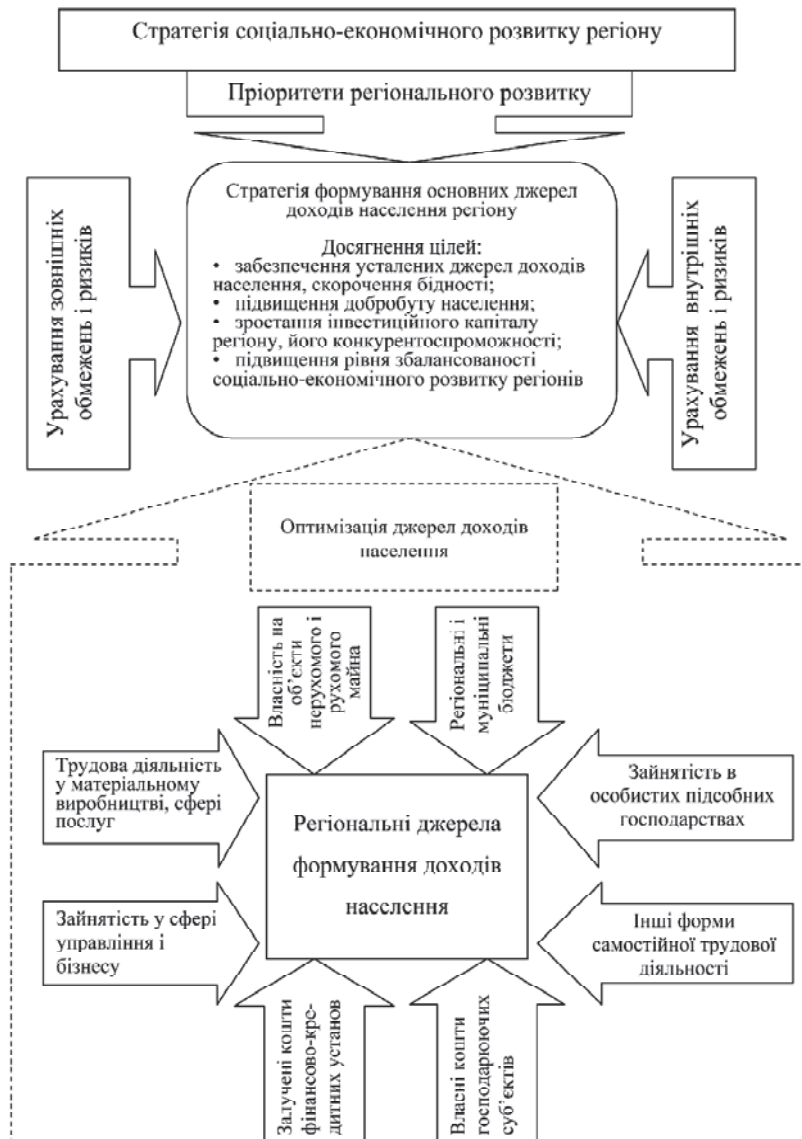

Рис. 1. Модель стратегії формування основних джерел доходів населення регіону

ня регіону набуває вигляду, наведеного на рис. 1.

Стратегія збереження наявних джерел доходів населення ґрунтується на положеннях, відповідно до яких у перспективі зберігатимуться сформовані в попередні роки тенденції соціально-економічного розвитку регіонів, що передбачає утримання статус-кво на регіональних ринках та у спрямуванні основних інвестиційних потоків. Внаслідок повільних темпів реструктуризації економіки регіонів зберігатимуться дисбаланси на регіональних ринках праці, повільні темпи розвитку підприємництва, формування регіональних кластерів, а відтак, зберігатимуться наявні джерела доходів населення.

Основним джерелом серед них залишається зайнятість за наймом. За умов своєрідної "консервації" пропорцій регіонального відтворювального процесу формування доходів населення відбудуватиметься на низькоєфективній економічній базі.

Виходячи з аналізу ретроспективних і наявних тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів та невирішеності значного кола соціальних проблем, фактично за останні роки регіони України розвивалися саме за цією стратегією. Здійснювана регіональними і місцевими органами управління політика доходів населення поєднувала за собою активної і пасивної соціальної політики з перевагою пасивних, орієнтованих на скорочення бідності (соціальні пільги, допомога малозабезпеченим особам, по безробіттю, адресна допомога сім'ям з дітьми, безготівкові субсидії на покриття житлово-комунальних послуг тощо). На жаль, такий підхід є непродуктивним, не стимулює економічну активність населення, його намагання підвищити якість життя.

За такої соціальної політики життєвий рівень населення регіону практично не змінюється, зберігається його диференціація за рівнем доходів при високій частці бідного населення. Дотримання цієї стратегії і переважання засобів пасивної соціальної політики над активною означатиме збереження в перспективі надмірної диференціації сукупних доходів населення, що навряд чи доцільно, ураховуючи необхідність реалізації економічного курсу на соціальне вирівнювання. Необхідно змінити ці традиційні підходи новими, спрямованими на сприяння зростанню економічної активності населення, реалізації власних можливостей у збільшенні трудових доходів за наймом, від використання майна тощо.

Стратегія комплексної диверсифікації наявних джерел формування доходів населення ґрунтується на принципах збалансованості і комплексності розміщення продуктивних сил, подолання просторових диспропорцій у регіональному відтворювальному процесі, унаслідок чого підвищуватиметься ефективність регіональної господарської системи, а відтак, і добротериторіальних громад. Термін "комплексна диверсифікація" відповідає природі сучасних трансформаційних процесів, актуалізує необхідність їхнього завершення і переходу до якісно нового типу з орієнтацією на повне задоволення соціальних потреб територіальних громад.

Ця стратегія відображає потребу в досягненні внутрішньорегіональної збалансованості як такої, що сприяє активному вирішенню "хронічних" проблем регіонів — бідності, низької ефективності господарської діяльності, безробіття. У цьому контексті комплексна

ку, обґрунтування просторової структури регіональних соціально-економічних систем, а також прогнозової оцінки перспектив розвитку регіонів України [3, с. 79—165; 6, с. 65—74; 7, с. 264—267; 8, с. 194—210], можна запропонувати такі можливі моделі стратегій, орієнтованих на вирішення проблеми забезпечення гідного рівня доходів населення на регіональному рівні, як стратегія збереження наявних джерел доходів населення; комплексної диверсифікації; формування нових джерел надходження доходів населення на конкурентних засадах.

Вибір органами регіональної і місцевої влади тієї чи іншої моделі стратегії та адекватних економічних засобів її реалізації зумовлюватиме домінування сукупності певних інструментів, які впливатимуть на кількісні та якісні параметри сукупних доходів населення. Цей вибір повинен здійснюватися з урахуванням соціального середовища в регіоні, досягнутого рівня життя, потенціалу економічного зростання у перспективі. Визначивши пріоритетним напрямом у вирішенні зазначеної проблеми регіональну диверсифікацію джерел формування доходів населення, потрібно виходити з її розширеного трактування, згідно з яким диверсифікація може розглядатися як засіб зниження ризиків втрати доходів та збільшення шансів появи нових джерел. Отже, концептуальна модель стратегії формування джерел доходів населення

диверсифікація джерел формування доходів населення розуміється як результат функціонування надійних вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків у межах регіональної економічної системи, яка унеможливує різкі економічні, соціальні, екологічні коливання, сприяє усталеному регіональному розвитку.

Економічною основою стратегії комплексної диверсифікації джерел формування доходів населення вважаємо стимулювання інвестиційних процесів на регіональному рівні, опрацювання нових регіональних підходів до активізації інвестиційної діяльності, нормалізацію регіональних відтворювальних процесів за такими напрямками:

- посилення державного і регіонального антикризового регулювання та контролю діяльності підприємств різних форм власності на основі здійснення єдиної політики щодо стабілізації їхньої діяльності (насамперед, через важелі податкової системи);

- розробка цільових (із достатнім ресурсним забезпеченням) регіональних програм стабілізації сфери зайнятості населення та підвищення його життєвого рівня;

- активізація практики державного замовлення на соціально значущу продукцію з метою вирішення проблеми завантаження виробничих потужностей підприємств, що мають провідне значення для стабілізації і подальшого розвитку зайнятості населення регіону та одержання доходів;

- стимулювання розвитку відносин лізингу, надання податкових пільг окремим фінансовим структурам, які здійснюють успішні проекти з довгострокового кредитування економіки регіонів.

Соціально-економічний розвиток регіону на новій інвестиційній основі вимагає опрацювання відповідних підходів у регіональній політиці доходів населення: вона повинна охопити всі прошарки територіальних громад, створити умови для розвитку нових організаційних форм участі у підприємницькій діяльності і збільшенні обсягів залучених ресурсів щодо цього. Реалізація стратегічних напрямів комплексної диверсифікації джерел доходів населення регіонів забезпечуватиме формування соціально благополучних регіонів.

Зазначеній стратегії відповідає політика соціального вирівнювання, спроможна забезпечити такі визнані світовим досвідом [5, с. 62] параметри диференціації населення: доходи між найбільш і найменш матеріально забезпеченим населенням не перевищують 10 разів; частка населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум, не повинна перевищувати 10 %, що дає підстави очікувати пом'якшення дії чинників соціальної напруги і невизначеності в регіоні. В умовах глобалізації політика вирівнювання набуває особливого значення, оскільки тільки вона спроможна забезпечити громадянам належні умови життєдіяльності.

Активізація механізму соціального вирівнювання, у тому числі і за параметром одержуваних населенням доходів, передбачає ефективне використання цільових програм розвитку, трансфертних систем, цільових державних субсидій та субвенцій, дія яких сприяє досягненню відповідності між фінансовими потребами територій і наявним податковим потенціалом, а також зменшенню горизонтальних бюджетних відмінностей.

Виходячи з реалізації основних напрямів сучасної регіональної політики, наразі переважають заходи компенсаційного характеру. Ефективні інструменти конкурентної політики, орієнтовані на стимулювання інноваційних процесів у регіонах, зростання підприємницької активності населення поки що не знайшли належного застосування.

Стратегія формування нових джерел надходження доходів населення на конкурентних засадах передбачає опрацювання і реалізацію нових концептуальних засад: засад конкурентоспроможності — у процесі визначення пріоритетних напрямів сучасної по-

літики доходів. Ця стратегія ґрунтується на ідеї [1, с. 11], згідно з якою у глобальному економічному просторі регіон не може розглядатися лише як середовище конкуренції окремих фірм. Він фактично є активним суб'єктом підприємницької діяльності, для успіху якої необхідно мати певний потенціал конкурентоспроможності.

Стратегія є найбільш перспективною з погляду вирішення проблеми формування нових джерел надходження доходів населення, оскільки ґрунтується на новаторських ідеях і проектах (економічні проекти з підтримки інновацій, інноваційної інфраструктури, комерціалізація наукових розробок, їхнє просування на ринок, інформаційно-технічне забезпечення інноваційної діяльності) стосовно нарощування потенціалу конкурентоспроможності регіону.

Конкурентне економічне середовище слід розглядати як необхідну систему координат, в якій доходи населення формуються переважно в інноваційно орієнтованих сферах діяльності з урахуванням трудового потенціалу кожної особистості, з одного боку, та регіональних можливостей його реалізації — з іншого. Ураховуючи нагальну необхідність зростання потенціалу конкурентоспроможності вітчизняної економіки, саме на цих засадах доцільно розв'язувати основні суперечності соціально-економічного розвитку регіонів.

Зазначена стратегія передбачає: високу концентрацію ресурсів на пріоритетних конкурентних напрямках регіонального розвитку з метою створення умов для розгортання міжрегіональної кооперації і стратегічного партнерства влади, бізнесу і громадянських структур. Інноваційна траєкторія як передумова зростання конкурентоспроможності регіону та забезпечення якості життя його населення передбачає розробку спеціальних проектів зі стимулювання розвитку інноваційних підприємницьких структур, які забезпечують своєчасне втілення науково-технічних розробок у виробництво на основі надання їм податкових пільг і субсидій, адміністративної підтримки з боку органів влади.

У формуванні та успішній реалізації запропонованої стратегії важливим є: інтенсивний розвиток і модернізація ринкової інфраструктури (з метою своєчасного надання консультативних, маркетингових, юридичних послуг), формування активної позиції місцевих органів влади стосовно підтримки підприємницьких структур, які створюють нові робочі місця, та забезпечення інноваційної спрямованості їхньої діяльності.

Поряд з цим, необхідно внести корективи в законодавчо-нормативну базу з тим, щоб усунути прояви монополізму на ринку, створити ефективну програму підтримки малого і середнього підприємництва в реальному секторі економіки регіонів.

Цій стратегії відповідає політика соціальної рівноваги, в якій інноваційні досягнення, ефективне господарювання, мобілізація і використання внутрішньорегіональних резервів дають змогу істотно збільшувати обсяги соціального інвестування, розширити традиційні джерела доходів населення. Йдеться про політику оптимізації основних джерел формування сукупних доходів населення регіону у напрямі зростання надходжень від власності, підприємницької діяльності, що забезпечуватиме збільшення обсягів соціальних трансфертів і соціальних допомог, посилення соціального захисту мало-забезпечених верств населення. За таких умов стабільно зростатимуть достатньо високими темпами доходи всіх верств населення, у тому числі мало-забезпечених.

Реалізація зазначеної стратегії передбачає створення у регіонах спеціальних фондів, які акумулювали б певні надходження від прибуткових сфер діяльності з наступним використанням на задоволення колективних

Таблиця 1. Моделі сучасних стратегій формування джерел доходів населення регіонів *

Тип стратегії	Стратегія збереження наявних джерел доходів населення регіонів	Стратегія комплексної диверсифікації джерел доходів населення регіонів	Стратегія формування нових джерел доходів населення регіонів на засадах конкурентності
Елементи Стратегії	Стратегія збереження сучасних тенденцій і джерел формування доходів	Стратегія комплексної диверсифікації джерел доходів населення регіонів	Стратегія формування нових джерел доходів населення регіонів на засадах конкурентності
Стратегічна мета	Збереження сучасних тенденцій і джерел формування доходів	Досягнення збалансованості та оптимальності основних джерел доходів населення	Формування нових джерел доходів на основі розвитку конкурентних сфер господарської діяльності на інноваційних засадах
Якісні ознаки регіональних умов реалізації стратегії	1. Незавершеність трансформаційних структурних зрушень. 2. Незбалансованість регіонального ринку праці за попитом і пропозицією. 3. Низький рівень інвестиційної активності господарюючих суб'єктів. 4. Проблеми з впровадженням інновацій. 5. Соціальна напруга в регіоні. 6. Відсутність динамічних змін у експортно-імпортному потенціалі. 7. Проблемність екологічного забезпечення регіонального розвитку.	1. Збалансованість основних внутрішньо-регіональних соціально-економічних пропорцій. 2. Активізація регіональних інвестиційних процесів. 3. Стабілізація сфери зайнятості населення, розвиток регіонального ринку праці. 4. Зменшення соціально-економічної диференціації регіонів. 5. Досягнення соціальної злагоди. 6. Збалансованість експортно-імпортного потенціалу. 7. Сприятлива екологічна ситуація.	1. Інновативність регіонального розвитку. 2. Високий конкурентний статус регіону. 3. Концентрація економічних ресурсів на пріоритетних напрямках регіонального розвитку. 4. Прогресивний розвиток регіонального ринку праці, зростання місткості сфери зайнятості населення. 5. Утвердження регіону як територіальної одиниці з розгорнутою системою міжрегіональної кооперації влади, бізнесу та громад. 6. Оптимальні співвідношення між експортним і імпортним потенціалами. 7. Еколого-безпечний тип господарювання.
Інструменти реалізації	Переважають інструменти пасивної соціально-економічної політики регіонів	Поєднання інструментів активної і пасивної соціально-економічної політики	Переважають інструменти активної соціально-економічної політики регіонів
Час реалізації	Короткостроковий період	Середньостроковий період	Довгостроковий період
Масштабність дій	Локальні зміни	Системні зміни	Системні зміни
Рівень реалізації	Регіон, галузь, підприємство	Регіон, галузь, підприємство	Регіон, галузь, підприємство
Сфера реалізації	Виробнича, управлінська, комерційна	Виробнича, управлінська, комерційна	Виробнича, управлінська, комерційна
Вид заходів	Економічні й організаційні заходи	Економічні й організаційні заходи	Комплекс економічних, організаційних, техніко-технологічних заходів
Очікувані соціально-економічні результати	1. Обмежені можливості зростання доходів населення внаслідок нестабільної динаміки розвитку регіону. 2. Відсутність позитивних зрушень у структурі доходів населення. 3. Надмірна диференціація населення регіону за рівнем доходів. 4. Низький мотиваційний потенціал населення регіону до продуктивної трудової діяльності. 5. Високий ризик втрати доходу через нестабільну економічну кон'юнктуру. 6. Низький життєвий рівень територіальних громад.	1. Висхідна динаміка доходів населення на основі стабільних темпів соціально-економічного розвитку регіону. 2. Збалансована структура сукупних доходів населення. 3. Зменшення міжрегіональної диференціації доходів населення, асиметрії їх формування. 4. Достатній мотиваційний потенціал населення у різних сферах економічної діяльності. 5. Формування стабільних джерел формування доходів. 6. Підвищення добробуту територіальних громад.	1. Стабільне зростання номінальних і реальних доходів населення на основі інноваційно-інвестиційної моделі розвитку регіону. 2. Оптимізація структури доходів населення у бік зростання частки надходжень від підприємницької діяльності, доходів від власності. 3. Соціально прийнятна диференціація населення за рівнем доходів. 4. Високий мотиваційний потенціал населення щодо підприємницької діяльності. 5. Диверсифіковані джерела надходження доходів населення. 6. Високий матеріальний добробут територіальних громад.

* Джерело: розроблено автором.

соціальних потреб територіальних громад, а також розгалуженої інфраструктури з підтримки інноваційної діяльності (біржі інноваційних технологій, регіональні і муніципальні центри інноваційного розвитку, фонди підтримки інноваційної діяльності з гарантуванням повернення залучених коштів).

У політиці доходів населення регіонів України необхідно враховувати зміщення акцентів у реалізації пріоритетів державної регіональної політики, зумовлене необхідністю формування системи економічної і соціальної безпеки країни, підтримки територій з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Зокрема, Урядом Російської Федерації при розгляді концепції стратегії соціально-економічного розвитку регіонів країни визнано необхідність реалізації в регіональній політиці принципу поляризованого чи "фокусованого" розвитку [2, с.42], який передбачає концентрацію адміністративно-управлінських, фінансових, людських ресурсів у регіонах, спроможних надати нові імпульси розвитку іншим регіонам. Враховуючи ці аспекти, можна конкретизувати запропоновані моделі стратегій формування джерел доходів населення регіонів країни (табл. 1).

ВИСНОВКИ

Вочевидь, що у найближчій перспективі неможливо здійснити швидкий перехід від монополізованої і значною мірою моноспеціалізованої економіки до високорентабельної інноваційної, проте саме цей напрям залишається найбільш перспективним з погляду створення належних умов для стабільного формування нових джерел доходів населення. Важливим кроком у цьому напрямі видається залучення інвестицій у профільні галузі спеціалізації регіонів, які за-

безпечують наповнення бюджетів регіонів з метою подальшого використання для цілей їх інноваційного розвитку. Активізація інвестиційної та інноваційної політики дасть змогу вирішити важливі соціальні завдання регіонів щодо підвищення життєвого рівня населення.

Література:

1. Бабурина О.Н. Модифікація федералізму в контексті імператив глобальної економіки / О.Н. Бабурина // Региональная экономика: теория и практика. — 2008. — № 32 (89). — С. 7—13.
2. Кофанов А.А. Диверсифікація економік регіонів Росії: обобщение опыта и законодательной базы / А.А. Кофанов // Региональная экономика: теория и практика. — 2010. — № 3 (138). — С. 39—45.
3. Пепа Т.В. Региональна динаміка і трансформація економічного простору України / Т.В. Пепа. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 440 с.
4. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку: [монографія] / У. Я. Садова. — Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. — 408 с.
5. Семигіна Т.В. Порівняльна соціальна політика: навч. посіб. / Т.В. Семигіна. — К.: МАУП, 2005. — 276 с.
6. Стимулювання регіонального розвитку Закарпатської області: [монографія] / [за ред. А.Т. Шевчук]. — Львів, 2008. — 187 с.
7. Хвесик М.А. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: навч. посіб. / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, П.П. Пастушенко. — К.: Кондор, 2005. — 344 с.
8. Черевко О.В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України: [монографія] / О.В. Черевко. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 424 с.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2012 р.